
ПРОГЛАШЕНИЕ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2017 (год. XXVI), ISSN 2367-8585

Антон Гецов¹

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЛОГИКО-СЕМАНТИЧНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В АПОЗИТИВНИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Anton Getsov

ON THE PROBLEM OF LOGICO-SEMANTIC RELATIONS IN APPOSITIVE COLLOCATIONS

The study examines the questions related to the appositive collocations in Bulgarian syntax. The paper mentions the basic research problems and the reasons for the status quo. It also emphasizes the logical relations between the appositive collocation components. It points out basic views and attempts to critically rethink the interpretation - traditional in Bulgarian linguistics - of the apposition as a secondary part of the sentence. It argues for the application of a complex approach, in which the identification of logico-semantic relations between the apposition and the noun qualified is given a priority. The study presents a logically sound classification of collocations, formed according to the common noun + common noun model.

Keywords: *appositive, apposition, appositive collocation, logic-based semantic approach*

Предмет на статията са въпросите, свързани с апозитивните словосъчетания в българския синтаксис. Маркират се основните изследователски проблеми, както и причините за статуквото. Акцентира се върху логическите отношения между компонентите на апозитивното словосъчетание. Изтъкват се основни гледни точки и се прави опит за критическо преосмисляне на традиционното за българската лингвистика тълкуване на приложението като второстепенна изреченска част. Обосновава се прилагането на комплексен подход, при който идентифицирането на логико-семантичните зависимости между определяемо и приложение е приоритетно. Представя се логически аргументирана вътрешна класификация на словосъчетанията, образувани по модела съществително нарицателно + съществително нарицателно.

Ключови думи: *приложение, апозиция, апозитивно словосъчетание, логико-семантичен подход.*

Въпросът за лингвистичния статус на приложението в съвременната българска синтактична наука се смята за оптимално и устойчиво решен. Приложението се определя като второстепенна част, която принадлежи към именната група. То винаги се изразява чрез съществително име (или субстантивирана част на речта), което се прилага към определяемото, като го конкретизира и му дава друго (второ) наименование. В общи линии такова разбиране за лингвистичния статус на приложението предлага преди около 180 години Александър Востоков, който, синтезирайки възгледите на Мелетий Смотрички (1648), Михаил Ломоносов (1755), Антон Барсов (1771) и Николай Греч (1827), пише: „Приложението е определителна дума, изразена чрез съществително име, към друго съществително, чрез която се обозначава същият предмет“ (Востоков 1839: 222).

Всъщност опитите за непредубеден и лишен от инертност анализ и за осмисляне на тази синтактична категория провокират повече въпроси отколкото отговори. Ключовите причини за това са две, като първата е базова, а втората е нейна функция. Тази пряка и силна зависимост не само не е пречка за тяхното съвместно действие, напротив – то неизбежно предизвиква резонаторен ефект.

Първата причина е „комплицираното и аморфно семантико-синтактично отношение между определяемото и приложението, което се превръща в своеобразен мост не само между координационните

¹ **Антон Гецов** (Anton Getsov) – проф. д-р в катедра „Съвременен български език“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, a.getsov@uni-vt.bg

и субординационните отношения, но и в „гореща“ пресечна точка между граматиката и семантиката“ (Гецов 2017).

Втората причина е изключителното разнообразие при изразяването и дистрибуцията на приложението (а и на неговото определяемо), което пряко рефлектира върху динамиката и интензитета на употребата на приложенията в съвременния български език – както в писмената, така и в устната му форма². Тук се имат предвид не само неразширените (или простите) приложения от типа: *диригент виртуоз; генерал Гурко; Нанко Касатина; пощальона Георги; нос Емине; книжарница „Хеликон“*, но и определяеми и приложения, изразени чрез съставни наименования или устойчиви изрази от типа: *Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“; заболяването червен вятър, еризипел; принципа „кръпка по кръпка“; обратна връзка (feedback); аферата Тръмп – Русия; етикет „приятелят-майка“; ПКК (Работническата партия на Кюрдистан); професионална квалификация „филолог журналист“*; определяеми и приложения, разширени със свои пояснения от типа: *вирусът рекетър потрета; социологът професор Александър Маринов; лазер убиец на дронове; депутатите журналисти от БСП*; поредица от еднородни и/или нееднородни приложения към едно или повече от едно определяемо от типа: *чл.-кор. проф. д.ик.н. д-р инж. Венелин Трифонов ДНС mult; умалителни имена: „пилеце“, „салатка“, „кълчица“, „спаначе“, „рибното филеце“; компаниите „Рейтиън“ (Raytheon) и „Локхийд Мартин“ (Lockheed Martin); робот-полицай „Найтскоп“; Владо Плацентата, бащата бияч; тогавашните съветници на премиера Станишев – Драгомир Стойнев, Росен Карадимов и Ценка Атанасова; амазонската принцеса-воин Даяна – или Жената Чудо*) и пр.³

Професорът от Харковския университет Александър Потенба е един от първите лингвисти, които защитават тезата, че приложението е синкретична категория, защото то съчетава в себе си значенията и за признак, и за предмет. През 1874 г. се появяват първите два тома от неговия основен труд „Из записок по русской грамматике“, в който видният представител на психологическото направление в лингвистиката отбелязва, че признаковостта се изразява чрез качествено-характеризиращата или квалифициращата семантика, а предметността, която е обусловена и от морфологическата природа на приложението, е свързана с това, че приложението е второ наименование на предмета, назован от определяемото (Потенба 1958: 105).

В съвременните изследвания аргументирано се твърди, че приложението изразява синкретизма в семантиката чрез съчетаването на признаци на предмета и на предиката (Чумакова 2001: 8); че приложението не само в лексикално, но и в синтактично отношение се счита за синкретична категория, тъй като всички неморфологизувани определения са синкретични (Фурашов 1984: 8); че необособеното приложение изпълнява вторична синтактична функция, тъй като неговото категориално значение (предметност) не съпада със синтактичното му значение (признаковост) (Корнилов 2012: 113); че приложението е синкретична единица, защото съвместява в себе си свойства и признаци на няколко изреченски части (Четверикова 1996: 5). Според последната авторка това съвместяване се проявява и в плана на съдържание (има се предвид синтагматическата многозначност на приложението, т.е. наличието на няколко значения в него, които се реализират едновременно); и в плана на изразяване (визира се фактът, че приложението е неморфологизирана част на изречението); и във вида на връзката между определяемо и приложение (пояснителна връзка с елементи на атрибутивна).

Тази многоаспектна амбивалентност е основната причина приложението да се изведе извън орбитата на определението и да се интерпретира като преходна (между определението и предиката) синтактична категория. Неслучайно Люсиен Тениер говори за хипостаза, упорито отстоявайки тезата, че въпреки от структурна гледна точка определяемото и приложението да са равни, те не са задължително идентични. „Приложението – пише френският лингвист – отчетливо се разграничава както от атрибутивното определение, така и от предикатива, които се свързват по вертикала със съществителното – център на субстантивния възел. Приложението, за разлика от тях, се свързва с това съществително не по вертикала, а по хоризонтала“ (Тениер 1988).

² Илюстративният материал за настоящото изследване е събран от популярни български интернет източници на информация, защото налаганата от тях речева практика до голяма степен служи като достоверен ориентир за състоянието на съвременния български език и за актуалните тенденции в неговото развитие.

³ Описанието и анализът на апозитивните словосъчетания, съдържащи компоненти, изразени чрез съставни наименования, и разширени компоненти, са предмет на друго изследване на автора.

Съвсем закономерно приложението често се дефинира като апозитивно определение. Константин Орлов твърди, че „ако се вземат предвид значенията на латинските думи *apposition* (прибавяне); *apposita* (близко понятие); *appositum* (1. *грам.* прилагателно име; 2. *ритор.* приложение, определение, епитет); *appositus* (1. разположен наблизко; 2. *прен.* близък, намиращ се в съседство), то апозитивността не трябва да се разбира като обозначаване на признаци на предмети, явления, същества, назовани чрез господстващата дума, а като прибавяне, присъединяване към господстващата дума на друга дума или на словосъчетание с тъждествено или близко значение“ (Орлов 1960: 29).

Още по-категорична и ясна е концепцията на Татяна Кочеткова. След като анализира словосъчетанията, съдържащи приложение, тя заключава, че за някои от тях е присъща не само номинативната, но и предикативната функция, което придава на подобни конструкции статус на бифункционални езикови единици. Авторката аргументирано твърди, че в апозитивните словосъчетания значението на характеризирания признак, изразено чрез зависимия компонент, се противопоставя на значението на квалифициращия признак, изразено чрез независимия компонент. Това закономерно налага извода, че към типовете признаци, които от лингвистична гледна точка (като логико-граматически категории) се дефинират като атрибутивни и предикативни, трябва да се прибави още един тип – апозитивни признаци (Кочеткова 2005). По този начин тезата на К. Орлов се допълва и се надгражда със задължителните в подобни случаи доводи.

Докато тълкуването на термина *апозитивно определение* може би все още, основателно или не, предизвиква известни резерви, то употребата на термина *апозитивно словосъчетание*, с който се обозначават словосъчетанията от две съществителни имена, едното от които е с функция на определяемо, а другото – с функция на приложение, не крие особени рискове и не е необходима специална мотивировка за неговото легитимиране. Именно този термин ще се използва и в по-нататъшното изложение.

Безспорната вътрешно присъща синкретичност на приложението е предпоставка за възникването на няколко основни въпроса. **Първият** е свързан с непротиворечивото и ясното дефиниране на логическото отношение между определяемото и приложението. **Вторият** се отнася до типа синтактично отношение, което се установява между компонентите в апозитивното словосъчетание. **Третият въпрос** засяга идентифицирането на тези компоненти и отчетливото разграничаване на техните синтактични функции. **Четвъртият въпрос**, който е логично следствие от отговорите на първите три въпроса, е свързан с интерпретирането на отношението между определяемо и приложение, реализиращо се на по-високите нива на синтактичната йерархия (усложнено просто изречение, сложно изречение, текст).

За развързването на този своеобразен логико-граматически „гордиев възел“, т.е. за адекватното решаване на посочените проблеми, се използват логически, лексико-семантически, граматически и контекстов подход, като все по-сполучливи са опитите за избирателно съчетаване и за съвместно прилагане на част от тях. Очевидно е, че в случая е неизбежно използването на холистичен подход, в рамките на който обаче трябва прецизно и добре мотивирано да се организират и йерархизират частните подходи.

С оглед на неизбежните ограничения спрямо обема на материала тук по-подробно ще бъде разгледан само първият въпрос. Неговото решаване на пръв поглед не предизвиква значителни трудности или колебания. Определяемото и приложението са различни наименования на един и същ денотат, като второто (допълнителното) наименование трансформира по някакъв начин значението на първото (базовото) наименование. Тази модификация в известна степен функционално се доближава до хипонимизацията, защото вторият компонент в словосъчетанието (видовото понятие), подобно на хипонимите в свързания текст, уточнява, конкретизира, стеснява обема на първия компонент (родовото понятие).

Логическия подход прилага още Фьодор Буслаев в своята „Историческая грамматика русского языка“, излязла през 1858 г. Според видния представител на логико-граматическото направление в езикознанието чрез приложението се назовава видовото понятие, а чрез определяемото – родовото понятие, напр.: *птица орел*, *ворон птица* (Буслаев 1959: 451). Няколко години преди излизането на граматиката на Ф. Буслаев Александър Смирнов представя напълно противоположна позиция: „Приложението е винаги дума, изразяваща общо понятие, спрямо друга дума, изразяваща частно или единично понятие“ (Смирнов 1848–1854: 68). Разбира се, че по законите на формалната логика видовото

понятие (т.е. приложението) уточнява, конкретизира, определя родовото понятие (т.е. определяемото), а не обратното. Независимо от диаметралното противопоставяне на позициите фаворизирането на логическия подход, което е особено осезаемо в средата на XIX век, изглежда предопределено. През 1899 г. Филип Фортунатов, основоположникът на Московската лингвистична школа, който смята словосъчетанието (а не изречението) за централен обект на изучаване от синтаксиса, определя съчетанията, съдържащи определяемо и приложение, като „неграматични словосъчетания“. Причината за автора е повече от състоятелна – в словосъчетанията от типа *поэт Пушкин* не е обозначено чрез езикови форми отношението на единия предмет на мисълта спрямо другия (Фортунатов 1957: 453). Очевидно за ученика на Ф. Буслаев липсата на формална (граматическа) изразеност на отношението в апозитивното словосъчетание е ключова за неговото волно или неволно дискриминиране. Едва ли е пресилено да се каже, че с лансирането на идеята за „неграматичността“ на словосъчетанията, съдържащи приложение, се отваря „кутията на Пандора“.

Постепенно лексикалната семантика на компонентите на апозитивното словосъчетание става водеща при анализа и класификацията на приложенията⁴. Закономерно се появяват и категорични заключения от рода на: „Тъй като в апозитивните словосъчетания „определяемото“ и „определящото“ не се различават граматически, а словоредът им не е фиксиран, техните значения могат да се установят само семантически“ (Кочеткова 2005). Обръща се внимание на факта, че във функция на приложение все по-често се използват не идентифициращи, а характеризиращи, предикатни съществителни (Корнилов 2012: 125).

В българския синтаксис по въпроса за логическото отношение между определяемо и приложение е постигнато привидно съгласие. Повечето автори на синтетични трудове от 40-те години на XX век до днес твърдят, че първото съществително е „надредно“ спрямо второто. Според Александър Теодоров-Балан логико-семантичното отношение между двата компонента на апозитивното словосъчетание е родово-видово (Теодоров-Балан 1940: 63); според Стефан Брезински то е отношение между надредно, родово понятие и индивидуално понятие (Брезински 1983: 181); според Никола Костов, освен родово-видово, отношението може да бъде и род – род, без това да е задължително (Костов 1939: 207); Константин Попов посочва, че наред с род – вид, то може да е и род – индивид (Попов 1978: 212); а според Пенка Радева отношението е общо – частно (Радева 2015: 94). В българските граматики от края на 30-те и началото на 40-те години на XX век постепенно започват да се обособяват групи приложения въз основа на разнородни логико-семантични признаци – приложения, обозначаващи качествени характеристики; приложения, обозначаващи титли, звания, степени; приложения, обозначаващи професии, специалности, длъжности; приложения, обозначаващи националност, религиозна и политическа принадлежност, социален статус; приложения, обозначаващи родствени отношения и възрастови характеристики; приложения, обозначаващи географски наименования, и пр.

Мони Алмалех, автор на монографично изследване, в което на апозитивните словосъчетания е отделено специално внимание, твърди, че „чисто“ логическият подход е уместен (Алмалех 1993: 58). Въпреки това обаче той се опитва да постигне труден консенсус, като синхронизира традиционната, но все пак спорна теза на А. Востоков, че при обозначаване на лица приложението се изразява чрез съществителното нарицателно име, а при обозначаване на нелица то се изразява чрез съществителното собствено име⁵, със здравата логика. Според М. Алмалех, когато родовото понятие се дефинира като определяемо, а видовото – като приложение, е налице симетрия между семантика и синтаксис; когато обаче родовото понятие се дефинира като приложение, а видовото – като определяемо, е налице асиметрия между логико-семантичното отношение и синтактичната функция.

Подобна теза впрочем защитава и Александра Каминина. Тя пространно анализира нарушената хармония между смисловите и синтактичните отношения в апозитивните словосъчетания, която е

⁴ Виж например дисертационния труд на Юлия Чумакова „Семантическая структура приложений в русском языке“ (Чумакова 2001), в който се прави обстоен преглед на постигнатото в тази насока.

⁵ Тази широко и стабилно наложила се теза не само в руските граматики, но и в българските синтетични трудове по синтаксис обосновано предизвиква сериозни възражения у Александър Пешковски (Пешковски 2001: 141) и у Николай Корнилов (Корнилов 2012: 129). Според тях конкретният изреченски и извънреченски контекст, а често и фоновите знания, компенсират изконното, но твърде неясно изразено родово-видово отношение, като и двамата автори прецизно онагледяват своите твърдения.

сериозна причина за трудното определяне на типа връзка между компонентите им (Каминина 1970: 47). Според нея в апозитивните словосъчетания от типа *княз Андрей* има смислова зависимост – думата *Андрей* зависи от думата *княз*, първото определя второто, но външни признаци на зависимост няма. Тя смята, че в случаи, подобни на този, определящ е синтактичният, а не смисловият признак. Показател за граматическата зависимост е словоредът, чиито функции се успоредяват (уеднаквяват) с функциите на флексията, т.е. зависим е винаги постпозитивният компонент⁶. Интересна е гледната точка на Н. Корнилов, който оспорва тезата на А. Каминина, като смята, че нейната идея не може да е в сила за руския език поради синтетичния му характер. За аналитичните езици обаче, какъвто е и българският, словоредът може да се приеме като ключов показател не само за граматическа, но и за логическа зависимост (Корнилов 2012: 48–49).

В крайна сметка, за да получи определен денотат второ (допълнително) наименование, той трябва вече да е назован чрез първото съществително име, т.е. чрез определяемото. От логическа гледна точка не е възможно да съществува видовото понятие (второто наименование) преди родовото понятие (първото наименование), както не е възможно съществуването на признака да предхожда съществуването на предмета.

В друга публикация на автора бе застъпена тезата, че от структурна гледна точка словосъчетанията с определяемо и приложение в състава си могат да се разпределят в три базови групи.

Първата група се състои от две съществителни нарицателни имена, като второто съществително може да бъде заменено със съставно наименование или с устойчиво словосъчетание, напр.: *робот полицаи; компания производител; жена войник; кифли камикадзета; принцип „кръпка по кръпка“; джоджен (юзум); палаталност (мекост); глайд (glide)* и др.

Втората група се състои от съществително нарицателно име и съществително собствено име, като второто съществително може да бъде заменено със съставно наименование, напр.: *езеро Вая; министър Цветанов; съседите Христови; бригадирът Илия; антиутопията „1984“; прозвището „Радостта на народа“; битката ДПС – ДОСТ* и др.

Третата група се състои от две съществителни собствени имена, като и двете съществителни могат да бъдат заменени от съставни наименования, напр.: *Жоро Панамата; Стефан Стефанов-Брезински; Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“; ПМГ „Васил Друмев“; Ван Дейк (Van Dijk); Гюргево (Джурджу); Североизточното държавно предприятие (СИДП)* и др. (Гецов 2017).

С голяма доза сигурност може да се предположи, че именно приложенията от първата базова група най-добре илюстрират сложността и амбивалентността при експлицирането на родово-видовите отношения. Тази група, в сравнение с третата и особено – с втората група, сякаш по-колебливо, бавно и мъчително се избистря (вероятно поради очевидната ѝ близост, от една страна, със словосъчетанията от две съществителни имена, функциониращи като определяемо и несъгласувано определение, а от друга, с композитумите). Тенденцията е тя постепенно да се разчленява и вътре в нея да се обособяват подгрупи с по-детайлно формулирани общи признаци.

От гледна точка на начина, чрез който се експлицира родово-видовото отношение, пряко корелиращ със степента на трудност при идентификацията на определяемото и приложението, словосъчетанията, изградени от две съществителни нарицателни имена, е уместно да се разделят на две подгрупи.

Първата подгрупа се състои от словосъчетания от типа: *летец космонавт; моряк подводничар; филолог българист; компания производител; гъби печурки; изтребител прихващач; жени кърмачки; художник авангардист; магистър юрист; мечка стръвница; цигани кардараши; съчинение описание; лекар офталмолог* и др. Логическите отношения между техните компоненти категорично и еднозначно се дефинират независимо и извън контекста като родово-видови. При подобни употреби тези отношения са, така да се каже, в своя „най-изчистен“, представителен вид. Установяването на логическите отношения между двете съществителни, които функционират с основното си лексикално значение, респ. на техните синтактични функции, без помощта на контекста е възможно, защото и чрез двете съществителни имена се назовават понятия от една и съща таксономична йерархия *от общо към частно*. Поради очевидния факт, че названието на видовото понятие включва в значението

⁶ Подобна теза аргументирано поддържат и Маргарита Ованова, Константин Орлов, Фьодор Гужва, както и авторите на „Словарь лингвистических терминов“ Дитмар Розентал и Маргарита Теленкова.

си представата за родовото понятие, т.е. то е достатъчно пълноценно семантически и информативно от комуникативна гледна точка, определяемото, чрез което се назовава родовото понятие, може да се изпуска не само при контекстова, но и при извънконтекстова употреба. Възможността за тази уникална синтактична транспозиция, като частен случай на функционалната транспозиция, при която приложението поема значението на еквивалентното словосъчетание от определяемо и приложение, е доказателство, че актуалната информация се презентира не от цялото словосъчетание, а само от приложението, или с други думи, то е комуникативният център в изказването. Освен това чрез възможността за подобна транспозиция се поставя под съмнение един от основните аргументи, с които отдавна и рутинно се твърди, че връзката между приложението и общ трети компонент извън апозитивното словосъчетание е опосредствана – единствено и само чрез определяемото.

Именно за апозитивните словосъчетания от тази подгрупа в най-силна степен се отнасят дефинициите, в които се акцентира върху факта, че приложението стеснява, уточнява, конкретизира определяемото, т.е. при тях в значителна степен логико-семантичните отношения са определящи при идентификацията на синтактичния статус на компонентите им. В тези словосъчетания не възникват и никакви съмнения или колебания, свързани с подчинителния характер на граматическата връзка (въпреки липсата на формални средства) между компонентите им. Анализиранияте словосъчетания обаче (може би поради опасността да се тълкуват като плеонастична грешка) са със сравнително рядка употреба. В корпус, който засега съдържа около 600 примера, бяха регистрирани 82 подобни употреби, т.е. около 13%.

Втората подгрупа се състои от словосъчетания от типа: *футболист легионер; олигарх депутат; куче герой; ресторант градина; рудник езеро; бедняк милионер; риба меч; кифли камикадзе; баби златотърсачки; яхния картофи; рокля тениска; жена шеф; депутата „суджук“; цигани дървари; дете чудо; фирма превозвач; митинг шествие; църква самолет; такси хеликоптер; майки кърмачки* и др. Идентификацията на логико-семантичното отношение между компонентите в тези словосъчетания и на техните синтактични функции се осъществява доста по-трудно в сравнение с отношението в словосъчетанията от първата подгрупа. Причината за това е, че родовото и видовото понятие, назовани от двете съществителни нарицателни имена, са членове на различни таксономични йерархии (или на различни езиковосистемни отношения). Това означава, че всяко от двете понятия при конкретна употреба може да се осмисля както като родово, така и като видово. Освен това, за разлика от първата подгрупа, в която апозитивните словосъчетания са еднообразни и монолитни от логико-семантична гледна точка, словосъчетанията от тази подгрупа не са така хомогенни. Това е достатъчна причина да се обособят няколко разновидности.

Първата разновидност от апозитивните словосъчетания може да бъде илюстрирана с примери от типа: *блогърка ловец; студент стажант; жена премиер; писмо покана; девойки регулировчици; ветерани спортисти; фермер мултимилионер; книга игра; жената мъж; министър хомосексуалист; агентът посланик; психопати убийци* и др. В тях и двете съществителни имена са употребени в основното си значение, но са членове на различни семантични йерархически системи. На преден план в тези словосъчетания изпъква предметността на приложението, т.е. иманентната му способност чрез него да се дава друго (второ) наименование на вече назовавания от определяемото предмет. Затова и второто съществително по правило има идентифицираща, а не характеризираща функция. Избледняването и заличаването на логическата зависимост между компонентите и липсата на формален маркер за синтактична зависимост между тях са предпоставка за неясното и дори противоречивото интерпретиране на синтактичните им функции – под въпрос се поставя не само посоката на зависимостта, но и нейното наличие изобщо. Възможността за свързване на двата компонента със съчинителен съюз, напр.: *фермер и мултимилионер; писмо и покана; министър и хомосексуалист*, е реална и поради това – озадачаваща. Ако в българската синтактична литература се правят само плахи и спорадични догадки относно неподчинителния характер на връзката в апозитивните словосъчетания (Ал. Т.-Балан, К. Попов), в руското (А. Пешковски, П. Лекант, А. Бескровни, Ел. Стародумова) и в чешкото (В. Матезиус) езикознание отдавна битува идеята за наличието на съчинително отношение между компонентите на тези словосъчетания. Вероятно в тези, нелишени от вътрешна логика и перспектива, схващания се крие причината за множеството смислови грешки при използването на подобни словосъчетания, чиято същност най-често се проявява в

несъответствието между съдържанието на заглавието (заглавния комплекс) и същинския текст (Гецов 2017). Примерите от първата разновидност са 183 – около 30% от ексцерпирания материал.

Втората разновидност от тази подгрупа съдържа словосъчетания от типа: *човека паяк; автобус рецидивист; кухнята майка; вирус рекетъор; бандит социолог; премиер добротворец; бебе гигант; строеж убиец; кораб ковчег; блока факла; интеллигент шумкарин* и др. Видно е, че за разлика от първата разновидност в тези словосъчетания първото съществително е с прякото си значение, а второто – с преносно (най-често – метафорично) значение. При съпоставка на тези апозитивни словосъчетания със словосъчетанията от първата подгрупа се забелязват една очевидна прилика и една съществена разлика. Подобно на словосъчетанията от първата подгрупа, и при тях логическата зависимост е ясно изразена. Това обаче не става чрез експлициране на родово-видово отношение, а чрез използване на дихотомията пряко значение – преносно значение. Съществителното, употребено с прякото си (основното, номинативното) значение, се възприема като „надредно“ спрямо съществителното, употребено с преносното си значение. Разликата се състои в невъзможността на словосъчетанията от тази разновидност за функционална транспозиция, т.е. приложението не може да поеме значението на еквивалентното словосъчетание от определяемо и приложение. В тези словосъчетания на преден план излиза атрибутивната функция на приложението – чрез него не толкова се именува назованият вече предмет, колкото се конкретизира определяемото, като му се дава качествена, оценъчна, пейоративна характеристика. В количествено отношение тази разновидност доминира – 297 употреби, което е малко над 50% от примерите.

Третата разновидност от втората подгрупа съдържа словосъчетания от типа: *крило мечта* (за футболист, играещ на фланга); *тарикат убиец; лумпени кретени; пасквили бухалки* (за медии); *кифлите камикадзе; диктатор трафикант; бомби страшилище* (за гърдите на Русата Златка); *циганин конекрадец* (за волейболния треньор Пл. Константинов); *мишки сребролюбци* (журналистът Васил Иванов нарича така своите колеги опоненти); *професора герой* (за футболист, донесъл победата за отбора си, който учи в университет); *бакишиши ментета; печалбари артисти* (за претенциозни, но слаби футболисти); *кифла простакеса; свинаря отличник* (за известен политик); *приятелят майка* (за хората от зодия Козирог); *алкохолик патриот* и пр. В тези апозитивни словосъчетания и двете съществителни са преносно употребени. Тази тяхна особеност ги доближава до словосъчетанията от първата разновидност, което е предпоставка за трудното (или невъзможното) сработване на логико-семантичния критерий. Принадлежността на двата компонента към различни таксономични йерархии възпрепятства бързата и адекватна интерпретация на синтактичните им функции, което, както вече беше отбелязано, е съществена пречка за определяне не само на посоката на зависимост, но и на това дали е налице изобщо някаква зависимост. И в тази разновидност словосъчетания, подобно на първата, твърде лесно и естествено двата компонента могат да се свържат със съчинителен съюз, напр.: *циганин и конекрадец; мишки и сребролюбци; кифли и простакеси* и пр., което неминуемо разколебава определянето на вида на граматическата връзка. От друга страна обаче, сякаш в словосъчетанията от този тип най-отчетливо проличава синкретичният характер на приложението: при подобни употреби много трудно може да се установи кое надделява – атрибутивният или неатрибутивният характер на тази синтактична категория. Всяко от двете наименования може да претендира за първо поради простата причина, че от функционална гледна точка цялото словосъчетание е второ, допълнително наименование на вече назован в текстовия свят предмет. Това обуславя и синтагматичните ограничения за такъв тип словосъчетания – тяхното използване в абсолютното начало на текст трябва да бъде прагматично мотивирано. Посочените характеристики на словосъчетанията от третата разновидност видимо създават дискомфорт у колективния адресант в масовата комуникация, тъй като тяхната употреба изисква и достатъчна граматическа, и много добра комуникативна (и най-вече – дискурсна) компетентност. Може би това е и една от причините примерите от третата разновидност да са най-малко – 42, което е около 7% от ексцерпирания материал.

Изводите, които се налагат след представения анализ, могат да се сведат до следното:

За апозитивните словосъчетания от първата подгрупа и за словосъчетанията от втората разновидност на втората подгрупа прилагането на логико-семантичния подход е напълно достатъчно и ефективно за идентификацията на логическите отношения, респ. на синтактичните функции на компонентите. В тези словосъчетания логико-семантичната „надредност“ на единия компонент спрямо

другия е категорично и недвусмислено изразена, което е оптимална предпоставка за отчетливото разграничаване на приложението от определяемото.

За словосъчетанията от първата и от третата разновидност на втората подгрупа прилагането на логико-семантичния подход не е достатъчно. Той задължително трябва да се съчетае с граматическия и с комуникативния подход. В съгласие с идеята, застъпена от А. Каминина (вкл. и корекцията от страна на Н. Корнилов), се приема, че най-надежден маркер за граматическа зависимост в тези „неграматични словосъчетания“ (Ф. Фортунатов) е словоредът (зависим е винаги постпозитивният компонент). При анализа на словосъчетанията, в които идентификацията на синтактичните функции на компонентите е безспорна, този показател дублира логико-семантичната зависимост, но при анализа на словосъчетанията от този тип той я допълва и служи като неин своеобразен коректив.

Друг съществен маркер за граматическа зависимост между компонентите на апозитивното словосъчетание е възможността само първият от тях да се членува. В българския синтаксис тази възможност се използва като диференциален признак в два случая. Единият е при разграничаването на апозитивните словосъчетания от композитумите, като категорично се отчита граматическата природа на този критерий. Другият случай е при т.нар. метатеза на приложението и определяемото (М. Алмалех) в словосъчетанията, образувани най-вече по модела *съществително нарицателно + съществително собствено*. Така например К. Попов отбелязва: „Когато се налага да се определи понятието, водещата дума (определяемото) на синтагмата се членува като изходен пункт на съобщението, а приложението не се членува, понеже то е ядрен елемент на информацията“ (Попов 1978: 212). Очевидно е, че според автора тук се визира темо-ремната организация на изречението, т.е. изграждането на информационната структура на текста.

Любомир Андрейчин дефинира приложението, като напълно игнорира логическата зависимост в апозитивните словосъчетания, и твърди, че първото съществително винаги функционира като определяемо, защото може да се членува, а второто съществително функционира като приложение (Андрейчин 1942: 465). За разлика от него в това изложение се приема схващането, че в апозитивните словосъчетания логико-семантичната зависимост е основна. Тя обаче има различна „плътност“ на изразяването си за отделните групи словосъчетания, изградени по модела *съществително нарицателно + съществително нарицателно*. За част от групите граматическите и комуникативните критерии имат неизбежен, но все пак допълнителен, съпътстващ характер. Когато се прилага комплексен подход при анализа на апозитивните словосъчетания, идентифицирането на логико-семантичните зависимости между техните компоненти е приоритетно.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 1993: Алмалех, М. *Семантика и синтаксис*. С.: Св. Кл. Охридски. // **Almaleh 1993**: Almaleh, M. *Semantika i sintaksis*. S.: Sv. Kl. Ohridski.
- Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. С.: Хемус. // **Andreychin 1942**: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. S.: Hemus.
- Брезински 1983: Брезински, Ст. Приложение. // *Грамматика на СБКЕ. Том III. Синтаксис*. С.: БАН. // **Brezinski 1983**: Brezinski, St. Prilozhenie. // *Gramatika na SBKE. Tom III. Sintaksis*. S.: BAN.
- Буслаев 1959: Буслаев, Ф. И. *Историческая грамматика русского языка*. М. // **Buslaev 1959**: Buslaev, F. I. *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka*. M.
- Востоков 1839: Востоков, А. Х. *Русская грамматика*. 4-е изд., СПб.
Vostokov 1839: Vostokov, A. H. *Russkaya grammatika*. 4-e izd., SPb.
- Гецов 2017: Гецов, А. Към въпроса за приложението – „двуликия Янус“ в българския синтаксис. Под печат. // **Getsov 2017**: Getsov, A. Kam vaprosa za prilozhenieto – „dvulikiya Yanus“ v balgarskiya sintaksis. Pod pechat.
- Каминина 1970: Каминина, А. А. *О подчинительных связях слов в простом предложении* М., с. 22–25. // **Kaminina 1970**: Kaminina, A. A. O podchinitelnyh svyazyah slov v prostom predlozhenie. M., s. 22–25.
- Корнилов 2012: Корнилов, Н. В. *Нерешенные вопросы теории аппозитивных сочетаний*. Владимир. // **Kornilov 2012**: Kornilov, N. V. Nereshennyye voprosy teorii appozitivnyh sochetaniy. Vladimir.
- Костов 1939: Костов, Н. *Българска граматика*. С. // **Kostov 1939**: Kostov, N. *Balgarska gramatika*. S.
- Кочеткова 2005: Кочеткова, Т. И. *Словосложение как средство номинации и предикации в современном русском языке*. М. <http://cheloveknauka.com/slovoslozhenie-kak-sredstvo-nominatsii-i-predikatsii-v-sovremennom-yazyke>.

- russkom-yazyke // **Kochetkova 2005**: Kochetkova, T. I. Slovoslozhenie kak sredstvo nominatsii i predikatsii v sovremennom russkom yazyke. M.
- Орлов 1960**: Орлов, К. П. Грамматическая сущность приложения в современном русском литературном языке. / *Филологические науки*, № 4, с. 29–37. // **Orlov 1960**: Orlov, K. P. Grammaticheskaya sushtnosty prilozheniya v sovremennom russkom literaturnom yazyke. // *Filologicheskie nauki*, № 4, s. 29–37.
- Пешковски 2001**: Пешковский, А. М. *Русский синтаксис в научном освещении*. 8-е изд., доп. М. // **Peshkovski 2001**: Peshkovskiy, A. M. Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii. 8-e izd., dop. M.
- Попов 1978**: Попов, К. Структурни, семантични и функционални особености на апозицията (приложението) в българския и сърбохърватския език. // *Славянска филология*. Том XV. С.: Св. Кл. Охридски“, с. 207–218. // **Ропов 1978**: Popov, K. Strukturni, semantichni i funktsionalni osobenosti na apozitsiyata (prilozhenieto) v balgarskiya i sarboharvatskiya ezik. // *Slavyanska filologiya*. Tom XV. S.: Sv. Kl. Ohridski, s. 207–218.
- Потебня 1958**: Потебня, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Т. I-II, М.
- Potebnya 1958**: Potebnya, A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike. T. I-II, M.
- Радева 2015**: Радева, П. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Словосъчетание и просто изречение*. В. Търново. // **Radeva 2015**: Radeva, P. Zapiski po sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Slovosachetanie i prosto izrechenie. V. Tarnovo.
- Смирнов 1869**: Смирнов, А. П. *Учебник русского языка*. Год 1–3, М. // **Smirnov 1869**: Smirnov, A. P. Uchebnik russkogo yazyka. God 1–3, M.
- Тениер 1988**: Теньер, Л. *Основы структурного синтаксиса*. М.: Прорпесс. <http://scicenter.online/sintaksis-uchebnik/osnovyi-strukturnogo-sintaksisa-per-frants.html> Tenier 1988: **Tenyer, L.** Osnovy strukturnogo sintaksisa. M.: Progress.
- Теодоров-Балан 1940**: Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. С. // **Teodorov-Balan 1940**: Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika. S.
- Фортунагов 1957**: Фортунагов, Ф. Ф. О преподавание грамматики русского языка в средней школе. // *Избранные труды*. Т. 2. М., с. 429–462. // **Fortunatov 1957**: Fortunatov, F. F. O prepodavanie grammatiki russkogo yazyka v sredney shkole. // *Izbrannye Trudy*. T. 2. M., s. 429–462.
- Фурашов 1984**: Фурашов, В. И. *Несогласованные определения в современном русском языке*. М. // **Furashov 1984**: Furashov, V. I. Nesoglasovannye opredeleniya v sovremennom russkom yazyke. M.
- Четверикова 1996**: Четверикова, О. В. *Обособленные приложения и средства их включения в состав предложения*. Ставрополь. // **Chetverikova 1996**: Chetverikova, O. V. Obosoblennye prilozheniya i sredstva ih vklyucheniya v sostav predlozheniya. Stavropol.
- Чумакова 2001**: Чумакова, Е. А. *Семантическая структура приложений в русском языке*. Елец. // **Chumakova 2001**: Chumakova, E. A. Semanticheskaya struktura prilozheniy v russkom yazyke. Elets.